

Sınırları Çizen Kadın – İngiliz Casus Gertrude Bell,

Taha Niyazi Karaca

Kronik Kitap, İstanbul 2018, 1. Baskı, 432 Sayfa, ISBN: 978-975-2430-87-7

Şeyma SARI*

Tarihin en köklü medeniyetlerine ev sahipliği yapmış olan Ortadoğu, üç kıtayı birleştiren bir köprü vazifesi görmektedir. Kıtalar arası ticaretin ve medeniyetler arası kültürel bağlantıların odak noktasındaki Ortadoğu, üç semavi dinin de doğduğu toprakları bünyesinde barındırmaktadır. Bunca bağlantının yanında, Sanayi Devrimi'nden sonra önem kazanan yeraltı kaynakları bakımından zengin bir coğrafya olması, Ortadoğu'nun önemini bir kat daha artırmıştır. Bu özellikleri sebebiyle bölge; hâkimiyet alanını genişletmek, ekonomilerini geliştirmek ve dünya hâkimi olmak isteyen küresel güçlerin yakından ilgilendikleri bir coğrafya olmuştur. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla Ortadoğu'da sömürgeci devletlerin her alanda etkin olmaya başladığı görülmektedir. Bu bağlamda

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, seymapsari@gmail.com

XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başında bölgeye arkeolog ve seyyah olarak gelip tüm bölgeyi karış karış gezen Gertrude Bell'in faaliyetlerini ve bir dizi önemli tarihi bilgiyi ihtiva eden eser; Giriş, Dört bölüm, Sonuç, Gertrude Bell Kronolojisi, Kaynaklar ve Dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

'Kronik Kitap Yayıncılık' tarafından 2018 yılının Aralık ayında yayınlanan kitap, 2019 yılı Şubat ayında 2. baskısını yapmıştır. Kapak fotoğrafında Gertrude Bell oldukça şık resmiyle, dönemin İngiltere Savaş Bakanı Winston Churchill ve onun Ortadoğu danışmanı olan Lawrence'ın ön kısmında bir pozisyona yerleştirilerek bir nevi Bell'in Ortadoğu'daki konumu ve önemi okuyucuya hissettirmek istenmiştir. Eserde Gertrude Bell'in; ailesinin, görüştüğü aşiretlerin, bölgedeki görevli İngilizlerin, inceleme yaptığı tarihi eserlerin ve birtakım haritaların görselleri verilerek okuyucunun bazı bilgileri somutlaştırması faydalı bir ayrıntıdır.

Son yıllarda dünya kamuoyunda ve Türkiye tarih camiasında, sosyal medyada, tarih filmlerinde yer bulan şahısların başında Gertrude Bell gelmektedir. Özellikle 2016 yılının Sykes-Picot Anlaşması'nın 100. yıldönümü olması hasebiyle Thomas Edward Lawrence ve Gertrude Bell isimleri, tarih mahfillerinde fazlasıyla söz konusu edilmiştir. Türkiye'de Gertrude Bell hakkında, biraz da efsaneleştirilmiş bir söylem söz konusudur. Geçen yüzyılın en şöhretli kadınları arasında yer alan

Bell, Türkiye' de rivayetlere dayalı bir fenomen olmuştur. Bu rivayetlerin çoğu hatalarla dolu olup genellikle Bell'in sadece arkeolog olduğu, seyahatlığı, casusluğu ve aşklarından bahsetmektedir.

Yazar, bir taraftan Gertrude Bell'in biyografisini inşa ederken diğer taraftan dönemin önemli siyasi ve tarihsel bilgilerini okuyucuya aktarmaktadır. Bu bilgiler döneme ilgi duyan herkesin sıkılmadan ve merakla okuyacağı bir üslupla kaleme alınmıştır. Yazar eseri inşa ederken, Bell'in Newcastle Üniversitesi'nde arşivlenen mektupları ve günlükleri, Gizli servis ajanı olarak katıldığı 'Arap Büro' nun faaliyet raporlarını içeren 'Arap Bulletin', annesinin yayınladığı "Gertrude Bell'in Seçme Mektupları" ve kız kardeşinin yayınladığı "Gertrude Bell'in Erken Dönem Mektupları" gibi özel kaynakları kullanması eserin popülaritesini güçlendirmiştir.

Gertrude Bell' in Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncelerinin Bell'in doğmuş olduğu zaman dilimi ve mekânla olan etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğine dikkat çeken yazar, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin tarihsel arka planına da yer vermiştir. Yazar, eseri hazırlarken "Gertrude Bell'i anlamak için onun kimliği ve ideallerini şekillendiren dünyayı incelemek ve anlamak gerektiği" düşüncesinden hareket etmiştir.

Eserde, Bell'in İngiliz vatandaşı olması ve yaşantısından kesitlere değinilmesi sebebiyle de İngiltere'nin tarihteki gelişimi hakkında da önemli tespitler yapılmıştır. Örneğin 1215' te Magna Carta ve 1649'da Cumhuriyet' in ilanıyla birlikte İngiltere' de parlamento ortaya çıkmıştır. Buhar ve çelik gücünün bir araya gelmesiyle gelişen bir teknolojiye sahip ve emperyalist istekleri kamçılanmış olan

İngiltere, birçok sömürge elde etmiştir. Dolayısıyla üzerinde güneş batmayan ülkenin vatandaşı olan İngilizler sömürgeleri vasıtasıyla elde ettikleri bilgi ve güç sayesinde dünyayı diğer toplumlardan farklı algılamışlar ve her alanda arayış içinde olmuşlardır.

Yazar “Belirlenmiş Bir Dünyaya Doğmak” ismini verdiği birinci bölümde, Bell’in doğup büyüdüğü İngiltere ve onun ailesinin sosyolojik bir tahlilini yapmıştır. Yapılan bu analiz ile birçok insanın hayal bile edemeyeceği işleri başarmış ve ünü yaşadığı asrı aşmış olan bu kadının dünyaya geldiği ortam hakkında bilgiler aktarılmıştır.

Bell’in doğumu, eğitimi ve seyahatlerinin anlatıldığı ikinci bölümde ise asil ve zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldikten sonra üç yaşındayken annesini kaybetmesi ve bunu müteakiben babasının evlendiği kültürlü bir bayan olan Florance’ın, Bell’in eğitim ve sosyal hayatını şekillendiren etkisi üzerinde durulmuştur. Oxford’dan birincilikle mezun olan ve kendini her alanda geliştiren Bell’in her fırsatta daha fazlasını öğrenmek için olağanüstü çaba gösteren bir şahsiyet olduğu ifade edilmiştir. Yazar, İngiltere’nin dünya lideri olmasında Gertrude Bell gibi üstün nitelikli insanların etkili olduğuna dikkat çekmektedir.

Daha on yaşındayken kuzeniyle farklı şehirleri gezen Bell’e, 1888’de Bükreş’e elçi olarak atanan eniştesinin yanına gitmesiyle dış dünyanın kapıları açılmıştır. Eniştesinin Tahran’ a tayininin çıkmasıyla Ortadoğu ve çöl macerası başlayan Bell, daha sonraki yıllarda bağlandığı bu coğrafyanın ve çölün kraliçesi olacaktır. Doğuda bulunduğu dönem, Arapçayı öğrenen, Kuran-ı Kerim’i okuyup inceleyen, ‘Hafız Divanı’ adlı eserin çevirisini yapan, eski eserleri ve kalıntıları inceleyen, fotoğraflar çeken ve birçok eser kaleme alan Bell, batıdaki seyahatlerinde de bir yandan yeni dil ve kültürleri tanımış ve arta kalan zamanlarında da yüksek dağlara zorlu tırmanışlar yapmıştır. 1899 yılında yapmış olduğu İtalya, Yunanistan ve Türkiye turunda ise daha sonra hayatında önemli yere sahip olacak arkeoloji merakı ortaya çıkmıştır. Bu bölümde ve daha sonraki bölümlerde yaptığı seyahatleri bir haritadan incelendiğinde günümüz şartlarında bile başarılması zor seyahatlerin Bell tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.

Ortadoğu’da arkeoloji çalışmalarına başlayan Bell, bölgedeki aşiretlerle görüşmelerini sürdürmüş, Arabistan’ın geleceğinin tayininde önemli rolü olacak olan aşiret reisleriyle iyi ilişkiler kurmuştur. Öyle ki tüm muhalif şehirler ve aşiretlere gidip bilgiler almış, dostluklarını kazanmıştır. Necef’te Şiiilerle görüşerek onları yakından tanımıştır. Orta Arabistan’ a oldukça tehlikeli seyahatler yapan Gertrude Bell, tüm zorlukların ve olumsuzlukların üstesinden gelmeyi başarmış, en ilkel kabilelerle görüşebilmiş, onların gizli dünyasına kabul olunmuştur. Bell gittiği her şehirde veya kasabada kalacağı yere yerleştikten sonra öncelikle İngiliz veya Avrupalı konsoloslarla görüşmüş, onlardan şehrin yöneticileri hakkında bilgi almıştır. Daha sonra ise bulunduğu yerin mülki, idari, adli yöneticileri ve nüfuzlu kişilerle tanışıp görüşmüştür. Resmi görevli olmamasına rağmen elde ettiği bilgileri şehrin İngiliz konsoloslarıyla paylaşmıştır. Tüm bunları medeniyet kaynağı olduğuna inandığı ülkesine

hizmet için gönüllü olarak yaptığını ifade eden Bell, ancak I. Dünya Savaşı sırasında ülkesi tarafından resmen görevlendirilecektir.

I. Dünya Savaşı ve İngiltere'nin Ortadoğu faaliyetlerini üçüncü bölümde kaleme alan yazar, Osmanlı'nın savaşa girmesi ve Çanakkale' de beklemediği bir hezimet yaşamaması sonucu İngilizlerin, savaşın ağırlık merkezini Basra körfezine kaydırıldığını ifade etmektedir. Yeni Delhi ve Kahire'de üssü bulunan İngiltere, Kahire'de "Arap Büro" ismi verilen bir istihbarat birimi kurmuştur. Arap Büro 'ya gönderilen raporlar büro elemanları tarafından tasnif edilip doğrudan İngiliz Hükümeti' ne ve ilgili birimlere gönderilmiştir. Batı'nın kahramanlaştırdığı Lawrence'ın başta Arap Büro'da görevlendirilmesine rağmen askeri sisteme uyum sağlayamaması nedeniyle Kahire' den uzaklaştırıldığı ayrıntısıyla birlikte, günümüzde anlatılan Lawrence'ın kahramanlık hikayelerinden uzak bir profil sunulmaktadır. Yazar, savaş sonrası ismi hatırlanmayan Bell'in Arap Büro için çok önemli çalışmalar yaptığını ama verdiği raporların gizli olması hasebiyle kamuoyu tarafından gerçek öneminin bilinmediğini ifade etmektedir.

Arapların İngiliz desteğiyle ayaklandırılmasının önemine değinen Bell'in, Arapların ayaklandırılmasına karşı olan Hindistan sömürge yönetimini ikna etmek üzere Hindistan'a gittiği görülmektedir. İlginçtir ki İngiltere için çalışmasına rağmen kendisine maaş verilmeyen Gertrude Bell, bu seyahatin giderlerini de kendi cebinden karşılamak zorunda kalmıştır. Kanaatimizce girişte yapılan "Kendi ülkesinin çıkarlarına hizmet amacıyla her türlü sıkıntıya katlanabilen idealist ve yurtsever" tanımlaması oldukça yerindedir. Hindistan seyahatinde buradaki gizli dosyaları inceleyen Bell, Hindistan sömürge yönetiminin Basra'da kurduğu Gizli Servis'e kendini eleman olarak kabul ettirmiştir. Böylece gelecekte Mezopotamya'nın yapılandırılma sürecinde Araplarla irtibat kurma işi Bell'e kalacaktır.

Sykes-Picot Antlaşması çerçevesinde bölgenin İngiltere ile Fransa arasında paylaşılması, Balfour Deklarasyonu ile Filistin'in serbest bölge ilan edilip ivedilikle Yahudi yerleşimcilerin bölgeye yerleştirilmesi, kurulacak küçük Arap devletleri ve yönetimleri, İstanbul ve Boğazların Rusya hâkimiyetine bırakılması gibi dönemin önemli gelişmelerinin aktarıldığı bölüm okuyucuya bu bölgenin paylaşımı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. İngilizlerin Kut'ül Amare ve Gelibolu yenilgisi, Fransızların Almanlar karşısında zor durumda kalması vb. sebeplerle Arap desteğine ihtiyaç duyan İngiltere, Arapları yanına çekmek zorunda kalmıştır. Bunu propagandalarla gerçekleştirecek olan Arap Büro, Basra'da basımevi kurmuştur. Öyle ki Napolyon' un Mısır' ı işgal için gittiğinde yaptığı gibi gazeteler çıkarılmış ve gazetede İttihat ve Terakki'nin kötü yönetimi hedef alınmıştır. Bu gazetelerden biri olan El-Arap gazetesinin editörlüğünü Gertrude Bell yapmaktadır. Ayrıca Mekke'de yapılan haberlerde Türk Halifesinin din dışı hareketlerde bulunduğu vurgulanmaktadır. Böylece hilafetin başına geçirecekleri Şerif Hüseyin'i istedikleri gibi kullanmanın zemini oluşturulmuştur. Eserin son bölümü olan "Ortadoğu'nun Yeniden Şekillendirilmesi" bölümünde, İngiltere'nin bölgeye

hâkim olma aşamasında neredeyse bir numaralı aktör haline gelen Bell' in faaliyetleri ve bölgenin yeniden şekillenmesi anlatılmaktadır. İngilizler 1917 yılında Bağdat'a girdiğinde daha önce Napolyon'un Mısır'a girdiğinde söylediği gibi veya günümüzde Ortadoğu'yu karıştıranların söylediği gibi "İngiliz ordusunun işgal için değil, özgürlük getirmek için burada olduğunu" söylemesi bize tarih tekerrürden ibarettir sözünü hatırlatmaktadır. Şehre giren İngilizlerin bölge insanı ile irtibat kuracağı yegâne insan durumundaki Bell bu özelliği sebebiyle konumunu daha da önemli hale getirmiştir.

Savaş bakanlığı tarafından Irak ve Türkiye hakkında rapor hazırlanması istenmiş, Irakta kurulacak olan manda yönetimi buna göre şekillenmiştir. Gertrude Bell bu çalışmaları sebebiyle "Irak'ın Sınırlarını Çizen Kadın" unvanı alacaktır.

Eserde, deist olduğu belirtilen Bell'in gelişmeleri dinsel duyarlılığın dışında değerlendirdiği belirtilmektedir. Siyonist istekleri tehlikeli bulan Bell'in, Balfaur Deklarasyonu'nun başarısız olmasını dilediğine, buna mukabil Kudüs'ün Yahudi yerleşimine açılmasının Arapları çok da rahatsız etmediğine dikkat çekilmiştir. Gertrude Bell, Paris Konferansı'nda da görüşlerine başvurulmuş birisi olmuş ve siyasetçileri bölge konusunda bilgilendirmiştir. Paris Konferansı sonrası Ortadoğu bölgesinde milliyetçi söylemler ve bağımsızlık isteklerinin arttığına değinilirken İngiltere'nin bölgede kontrolü kaybetmesine rağmen Bell' in bölgede Arapların güvendiği ve etkilendiği bir isim olduğu ifade edilmektedir.

Kahire' de toplanan konferansta, Irak'ın yönetimi için adaylar öne sürülmüştür. Bu adaylardan birinin hükümet üyesi olan Yahudi Sasun Efendi tarafından önerilen II. Abdülhamid' in oğlu Mehmed Burhaneddin Efendi olması ve Bell' in bu öneriyi "Neden olmasın, bizim de Alman soylu bir kraliyet ailemiz var" diye karşılması ilginç bir ayrıntıdır. Öne sürülen adayların kabul görmemesi üzerine Faysal adı ortaya atılmış olup Bell Faysal' ın Irak Kralı olmasını savunan ilk isimlerden olmuştur. Faysal' ı Irak kralı yapma görevi ise Percy Cox'a verilmiştir. Bell' in muhalif liderleri bölgede yıllardır inşa ettiği nüfuzuyla ikna ettiği görülürken ikna olmayanlar ise sürgüne gönderilmiştir. Gayri resmi olarak Faysal'ın danışmanlığını yapan ve Irak'ın "Taçsız Kraliçesi" ilan edilen Bell, Faysal'ın birçok konuda akıl danıştığı kişi olmuştur. Bell'in sonraki dönemde Bağdat'ta kalıp eski Eserler Müzesi'nin kurulması için çalıştığına da değinilmiştir.

Bu kadar güçlü karaktere sahip olan Gertrude Bell'in özel hayatı ve ailevi sorunları, onun ruh halinde çöküntüye neden olmuştur. Yaşadığı umutsuz ve sonlandırılmayan aşkları, kardeşinin ölümü, babasının iflası ve hayatını yalnız geçirmesi Bell'in hüznü bir hayat sürmesine neden olmuştur. Ölümünden bir ay önce annesine yazdığı mektupta "hiç kimse yalnız yaşamayı sürdüremez" diyen Bell' in 58 yaşında yaşama veda edişiyle eser sonlandırılmıştır.

Kitabın sonuç kısmında ise yazar, I. Dünya Savaşı'yla Ortadoğu'da kurulan manda yönetimlerinin yol açtığı siyasi ve idari karışıklıkların o günden bu güne uzanan etkilerine değinmiştir. Yazar, "Gertrude, bir kitabına, Çöle Ekilen Tohum adını vermişti. Gerçekten de onun söylediği gibi çöle bir tohum ekilmişti, ama ekilen şey asla bir barış tohumu değil, İngiltere ve müttefiklerinin ihtirasları olmuştur."

İnsanlık o gün ekilen tohumların hasadını bugün yapmaya devam ediyor.” cümleleriyle eseri nihayetlendirmiştir.

Eser hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak; tanıtımını yaptığımız kitapta Gertrude Bell’in biyografisi çerçevesinde emperyalist ülkelerin Ortadoğu coğrafyası üzerinde etkili olan siyasetleri, bu siyasetin uygulayıcı aktörleri ve bölgenin sömürge devletlerinin eline geçmesi akıcı bir üslupla okuyucuya aktarılmıştır. Yazarın oldukça seçkin kaynaklarla kaleme aldığı bu eser, Ortadoğu topraklarının Osmanlı Devleti’nden nasıl koparıldığını gözler önüne sermesi sebebiyle Yakınçağ tarihimiz için önemli kaynak durumundadır.

Ortadoğu coğrafyasının tarihi gerçekliklerinin ele alındığı çalışma, okuyucuya geçmişin penceresini aralamış ve bugünün tahlilini yapabilme olanağı sağlamıştır. Türk kamuoyunda son yıllarda adı sıkça duyulan Gertrude Bell’in sıra dışı biyografisini tarih bilimine kazandırdıkları için Prof. Dr. Taha Niyazi Karaca’ya teşekkür ederken konuya ilgi duyanların eseri mutlaka incelemelerini öneriyoruz.